

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО

БЕСПАЛОВА А. О.,
аспірант кафедри адміністративного
та фінансового права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 347.73

**ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ПОДАТКОВИЙ ОБОВ'ЯЗОК»
І «ПОДАТКОВЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ»**

У статті досліджено правову природу понять «податковий обов'язок» і «податкове зобов'язання» й особливості їх застосування в податково-правовому колі. Основну увагу присвячено співвідношенню понять «податковий обов'язок» і «податкове зобов'язання», зокрема, через аналіз семантики зазначених понять.

Ключові слова: податковий обов'язок, податкове зобов'язання, публічний інтерес, приватний інтерес, правовідносини, податкове адміністрування.

В статье исследована правовая природа понятий «налоговая обязанность» и «налоговое обязательство» и особенности их применения в налогово-правовом поле. Основное внимание сосредоточено соотношению понятий «налоговая обязанность» и «налоговое обязательство», в частности, посредством анализа семантики указанных понятий.

Ключевые слова: налоговая обязанность, налоговое обязательство, публичный интерес, частный интерес, правоотношения, налоговое администрирование.

The terms “tax duty” and “tax obligation” and the specific of their implementation in tax law sphere are explored in the article. The main attention is drawn to correlation of the terms “tax obligation” and “tax liability”, in particular, through the analysis of these concepts' semantics.

Key words: tax duty, tax obligation, public interest, private interest, legal relations, tax administration.

Вступ. У науковій літературі дослідженню понять «податковий обов'язок» і «податкове зобов'язання» приділено значну увагу в працях О.В. Білоскурської, Д.В. Вінницького, О.М. Дуванського, П.М. Дуравкіна, С.В. Запольського, В.В. Кириченко, О.В. Кухар, М.П. Кучерявенка, О.М. Мінаєвої, О.В. Онишка, С.В. Пархоменко-Цироцяниц, І.Л. Самсіна, І.А. Цинделіану й ін. Проте питання застосування терміна «податковий обов'язок» є досі невизначеним навіть на законодавчому рівні.

Постановка завдання. Метою статті є визначення категорій «податковий обов'язок» і «податкове зобов'язання» та розкриття їх змісту шляхом аналізу чинного законодавства й наявних наукових підходів.

Результати дослідження. У податковому законодавстві вживаються обидва терміни: «податковий обов'язок» і «податкове зобов'язання». Податковий кодекс України (далі – ПК України) використовує термін «податкове зобов'язання» доволі часто, при цьому під цим терміном розуміється сума коштів, яку платник податків, у тому числі податковий агент, повинен сплатити до відповідного бюджету як податок або збір на підставі, у порядку та строки, визначені податковим законодавством (у тому числі сума коштів, визначена платником податків у податковому векселі й не сплачена в установленій законом строк) [1, пп. 14.1.156 п. 14.1 ст. 14]. Норми пп. 14.1.57, пп. 14.1.58 п. 14.1 ст. 14 ПК України містять суперечливе словосполучення: «обов'язок платника податків сплатити суму грошового зобов'язання» [1]. Цікаво, що, даючи визначення цивільно-правовим договорам (опціону,

ф'ючерсному та форвардному контрактам) [1, пп. 14.1.45.4, 14.1.45.3, 14.1.45.1 п. 14.1 ст. 14], законодавець теж використовує термін «зобов'язання», «зобов'язується».

Більше того, законодавець визначає виконання податкового обов'язку через термін «податкові зобов'язання»: «38.1. Виконанням податкового обов'язку визнається сплата в повному обсязі платником відповідних сум податкових зобов'язань у встановлений податковим законодавством строк» [1, п. 38.1 ст. 38]. Окрім терміна «податкове зобов'язання», законодавець використовує категорію «податковий обов'язок». Так, у ст. 36 визначається податковий обов'язок, у ст. 37 наведено підстави виникнення, зміни і припинення податкового обов'язку, ст. 38 присвячено виконанню податкового обов'язку [1, ст. ст. 36, 37, 38].

Доволі часто в науковій літературі можна зустріти поняття «податкове зобов'язання» поряд із терміном «податковий обов'язок». Крім того, у науці податкового права окремо вживається поняття обов'язку зі сплати податків і зборів. Однак досі залишається невирішеним питання щодо того, який термін є прийнятним для застосування в податковому праві.

Такі вчені, як С.В. Запольський, Д.В. Вінницький, І.А. Цинделіану, І.Л. Самсін, М.В. Карасьова, підтримують вживання терміна «податкове зобов'язання». Прихильники використання цього терміна аргументують свою позицію такими доказами: по-перше, відносини по сплаті податків і зборів до бюджету є майновими, оскільки їхнім об'єктом є кошти та право вимоги до банку на кошти. По-друге, це правовідносини відносні, оскільки їх сторони суворо визначені й конкретні. Однією зі сторін є фізична особа або організація, які є платниками податку, іншою – держава або муніципальне утворення в особі казначейства. По-третє, це правовідносини активного типу, тобто такі, у яких одна особа (платник податків) зобов'язана здійснити на користь іншої особи (держави або муніципального утворення) певні дії; отже, зазначені правовідносини розвиваються за рахунок активної поведінки зобов'язаного суб'єкта. По-четверте, порушення цих правовідносин карається санкцією [2, с. 278–283]. Однак водночас М.В. Карасьова та Д.М. Щокін відзначають, що сутнісна риса відносин, що входять до предмета податкового права, полягає в тому, що вони в низці випадків є немайнровими, але пов'язаними з ними, похідними від майнових [3, с. 138].

На підтримку позиції щодо застосування податкового зобов'язання Д.В. Вінницький [4, с. 256] наводить твердження авторитетних радянських цивілістів М.М. Агаркова [5, с. 62] і С.Н. Брагуса щодо можливості застосування норм цивільного права «при реалізації податкових правовідносин ... у зв'язку з визначенням моменту переходу права власності на грошові знаки» [6, с. 173–174]. Представники сучасної цивілістичної науки піддають сумніву можливість використання терміна «зобов'язання» в податковому праві, зазначаючи, що обов'язок зі сплати податків і зборів хоча і є майновим, але публічно-правовим, а не приватноправовим [7, с. 123]. Майнові відносини, що виникають у процесі діяльності органів державного управління у зв'язку з накопиченням коштів і розподілом їх на загальнодержавні потреби, позбавлені вартісної ознаки. У межах зазначених відносин гроші не є мірою вартості, а виконують функцію засобу накопичення. Їхній рух здійснюється по прямих безеквівалентних зв'язках, які не мають взаємооцінного, а отже, і вартісного характеру [8, с. 13–14]. С.В. Запольський досить комплексно аналізує небажання вчених-фінансистів імплементувати категорію зобов'язання в фінансово-правове коло. Так, учений посилається на основний аргумент проти застосування зазначеної цивілістичної категорії та зазначає, що «цивілізування» як рецепція цивільно-правового методу небезпечно виникненням у платника податків, іншого зобов'язаного боржника можливості конкуренції в правовому полі з кредитором і зниженням безумовності й невідворотності виконання боржником своїх обов'язків [9, с. 125]. Поєднує вищезгадані погляди твердження, що податкове зобов'язання не є різновидом цивільно-правового зобов'язання, а є особливим правовідношенням, побудованим за типом (моделлю) цього зобов'язання [4, с. 257].

Цікаво, що в законодавстві Польщі податкове зобов'язання визначається через «податковий обов'язок». Так, ст. 5 Закону Польщі «Про податкове провадження» визначає, що податкове зобов'язання є зобов'язанням платника податку, що впливає з податкового обов'язку сплатити до Державного казначейства, воєводського, районного або волосного бюджету податок у визначеному податковим законодавством розмірі. Як зазначає польська дослідниця Л. Етель, податковий обов'язок завжди передуює появі податкового зобов'язання. Не може бути податкового зобов'язання, якщо попередньо на певний суб'єкт не було покладено податкового обов'язку, хоча в деяких ситуаціях важко вказати точний момент виникнення податкового обов'язку й податкового зобов'язання. Податкове зобов'язання – це конкретизація податкового обов'язку відносно таких елементів: визначення суб'єкта, який вправі отримувати платіж; розмір платежу; строк сплати; місце сплати [3, с. 121].

Влучно з цього приводу висловився О.В. Кухар, який підкреслив, що зобов'язана особа завжди має вибір між виконанням і невиконанням податкового обов'язку. Однак примусова сила держави,

яка покликана забезпечити його виконання, змушує платника завжди робити вибір на користь виконання обов'язку – сутність регулювання правового обов'язку полягає в тому, що негативні наслідки його невиконання переважно значніші, ніж якась певна вигода, яку платник отримує при невиконанні обов'язку [10, с. 14]. Як справедливо зазначає В.В. Кириченко, якщо договір або інший правочин як основна підстава виникнення зобов'язання передбачають вільне волевиявлення сторін, то виникнення податкового обов'язку передбачає волевиявлення лише на стадії формування об'єкта оподаткування (укладання правочинів із метою отримання доходу або прибутку) [11, с. 25].

На думку вітчизняного вченого О.В. Онишко, аргументація некоректності заміни терміна «податковий обов'язок» терміном «податкове зобов'язання» не може обмежуватися методом регулювання. Вони відображають різні грані податкових правовідносин. Якщо виконання податкового обов'язку суттєво залежить від реального стану платника податків і його зміни, то податкове зобов'язання – неодмінно має бути виконане безвідносно до подальших змін такого стану [12, с. 31]. Однак таке твердження не зовсім відповідає дійсності, оскільки на обов'язок зі сплати податків прямо впливає виникнення у платника податку об'єкта оподаткування. Професор М.П. Кучерявенко відмічає, що як узагальнена категорія об'єкт оподаткування являє собою родову визначення (доходи або їх частина, майно, вартість тощо), з яким пов'язане виникнення обов'язку платника податків сплатити податок чи збір [13, с. 194]. С.В. Пархоменко-Цироцианц дещо уточнює, що податкове законодавство пов'язує момент виникнення обов'язку по сплаті податку виключно з моментом набуття особою об'єкта оподаткування або здійснення діяльності, що є підставою для оподаткування [14, с. 168]. П.М. Дуравкін також критично ставиться до застосування в нормах податкового законодавства, а також в наукових дослідженнях категорії «податкове зобов'язання» й підкреслює, що імперативність податкових правовідносин зумовлює виконання в їх межах саме податкових обов'язків, а не зобов'язань [15, с. 7].

Комплексно дослідив відмінності між поняттями «податковий обов'язок» і «податкове зобов'язання» вітчизняний вчений О.В. Онишко, який наполягає на співіснуванні обох понять. Так, учений, зокрема, зазначає, що відмінність полягає у природі й підставах виникнення цих понять: природою виникнення податкового обов'язку є об'єктивні потреби держави для виконання її функцій, а податкового зобов'язання – узятє зобов'язання сплатити певну грошову суму [12, с. 32]. Однак вважаємо, що таке твердження є більш удалим для цивільно-правового зобов'язання. Крім того, учений зазначає, що підставою виникнення податкового обов'язку є конституційний обов'язок, тобто припис Конституції, а підставою виникнення податкового зобов'язання є угода, укладена рівноправними суб'єктами [12, с. 32]. Знов-таки вбачається, що така підстава є прийнятною для цивільно-правового зобов'язання, оскільки, по-перше, держава в особі контрольних органів не уповноважена податковим законодавством укладати будь-які угоди між нею та платниками податків про сплату певних податків чи зборів у публічні фонди, по-друге, у податкових правовідносинах відсутня рівність між контрольними органами й суб'єктами, що виконують податковий обов'язок. Нерівність суб'єктів податкових правовідносин і відсутність будь-якої згоди сторін у податкових правовідносинах зумовлена сутністю такої категорії, як податок, і специфікою податкових правовідносин як публічних. Така характерна риса, як індивідуальна безеквівалентність податку, яка передбачає, що при справлянні податку держава не бере на себе обов'язок щодо надання кожному окремому платникові певного еквівалента, рівного платежів [16, с. 16], дає змогу оспорити твердження про існування угоди як підстави виникнення податкового зобов'язання. У податкових правовідносинах, так само як і в інших публічних правовідносинах, не буває рівності сторін унаслідок того, що однією зі сторін є орган держави, наділений владними повноваженнями [16, с. 29]. Крім того, на нерівність учасників податкових правовідносин указує й Податковий кодекс України, якщо встановлює владні повноваження контрольних органів і можливість застосування заходів державного примусу щодо платників податків [1, ст. ст. 20, 17]. Цікаво, що в подальшому дослідженні вчений О.В. Онишко ставить під сумнів можливість існування згоди в податкових правовідносинах: «... взагалі більшість науковців трактують податки як примусові платежі, а тому, напевно, в такому випадку термін «згода платника» неадекватний сутності податків, а ухилення від сплати податків часто набуває значних масштабів та неминуче в принципі» [12, с. 39]. Також О.В. Онишко зазначає, що розглядувані поняття відрізняються об'єктом податкових правовідносин, яким у податковому обов'язку є обов'язок зі сплати податків, а в податковому зобов'язанні – узятє зобов'язання [12, с. 32]. При цьому варто зауважити, що Н.А. Саттарова зауважує, що взятє зобов'язання передбачає добровільність волевиявлення платника податку, однак у податкових правовідносинах платник податків добровільно обирає лише об'єкт оподаткування або вид діяльності, а не податкове зобов'язання. Крім того, вважаємо за доцільне ще раз звернутися до такої характеристики податку, як «примусове з боку держави обмеження права власності зобов'язаних осіб» [17, с. 147].

Крім того, О.В. Онишко відмічає статичний характер податкового обов'язку і динамічний – податкового зобов'язання й зазначає, що норми, які регламентують податковий обов'язок, є декларативними, нормами-принципами, а норми, що регламентують податкове зобов'язання, – податково-процесуальними [12, с. 32]. Не погоджуючись із такою позицією, вважаємо за доцільне навести як аргумент позицію вченого Ю.В. Боднарука, який зазначає, що власне норма публічного права, як правило, є логічною процесуальною нормою й містить у собі як саме правило поведінки (матеріальну норму-припис), так і всі умови (що можуть міститися й у низці процесуальних норм-приписів) щодо порядку реалізації «правозахіань» суб'єктів правовідносин на відповідне благо [18, с. 29].

Також, як зазначає прихильник концепції застосування терміна «податковий обов'язок» А.Г. Іванов, у податкових правовідносинах відсутній товарообмін; обов'язок по сплаті податків має публічно-правовий характер і не виникає на підставі договору [19, с. 121].

Грунтовно вбачається позиція російського вченого О.В. Дьоміна, який наголошує, що термін «зобов'язання» має яскраво виражену приватноправову природу і ґрунтується на вільно вираженому волевиявленні особи тим чи іншим чином (на свій розсуд) реалізувати свою правосуб'єктність у межах диспозитивного правового регулювання. Отже, зобов'язання – це різновид юридичного обов'язку, який добровільно приймається на себе особою, яка бере участь у правовідносинах диспозитивного, як правило, договірному характеру. Простіше кажучи, зобов'язання – це завжди самозобов'язання за схемою «я зобов'язуюсь» [20, с. 177].

М.П. Кучерявенко також указує, що зобов'язання є характерним для договірних відносин, які використовують диспозитивні методи, що розвиваються на певних відносинах рівності суб'єктів (наприклад цивільні). Податкові відносини будуються на принципах влади й підпорядкування, регулюються шляхом владних приписів з боку держави. Тому навряд чи зобов'язання може відображати природу комплексу обов'язків платника податків, що мають безумовний і першочерговий характер. Більш точним, зазначає вчений, було б використання терміна «податковий обов'язок» як категорії, що узагальнює всю систему обов'язків платника податків, пов'язаних зі сплатою податків і зборів [13, с. 254].

Серед аргументів концепції «податкового обов'язку» доречно навести доводи В.В. Кириченко, яка зазначає, що навіть прибічники ідеї використання категорії «податкове зобов'язання» визнають, що в ньому суб'єктивне право вимоги кредитора є владним велінням. Для кредитора (державного органу чи органу місцевого самоврядування) право вимоги є компетенційним обов'язком [11, с. 25]. Останнє положення має принципове значення, адже уповноважена особа в податковому правовідношенні не має права відмовитися від права вимоги належного виконання податкового обов'язку зобов'язаною особою. Учена вважає, що використання терміна «кредитор» є таким, що не відповідає сутності податкових правовідносин, оскільки платник податку формально вчиняє необхідні дії не на користь податкового чи іншого контрольного органу, органу державного казначейства або розпорядників коштів бюджетів і державних цільових фондів [11, с. 25].

О.М. Дуванський, надаючи перевагу застосуванню терміна «податковий обов'язок», обґрунтовує свій вибір тим, що податкові відносини базуються на принципах влади й підкорення, урегулюються шляхом владних приписів з боку держави, тому навряд чи зобов'язання може відображати природу комплексу обов'язків платника податків, що мають безумовний і першочерговий характер. Більш точним є використання терміна «податковий обов'язок» як категорії, що узагальнює всю систему обов'язків платника податків, пов'язаних зі сплатою податків і зборів [21, с. 18–19]. При цьому вченим наводиться один із таких вагомих аргументів про те, що вести мову про будь-яке ототожнення або можливу заміну терміна «обов'язок» терміном «зобов'язання» не можна, оскільки зобов'язання – це вид правовідносин [21, с. 18].

О.М. Мінаєва також виступає проти використання зазначеної цивільно-правової категорії, підкреслює, що в податкових відносинах навряд чи можна говорити про договірне регулювання, взаємні права й обов'язки, що властиво зобов'язальним відносинам. Безумовно, у владних органів є певні обов'язки щодо цільового й раціонального використання коштів, які сформувалися за рахунок надходжень від податків та інших обов'язкових платежів. Але за невиконання таких обов'язків передбачена відповідальність окремих посадових осіб, а не органів, що представляють владну сторону податкових правовідносин. Крім цього, відносини з використання бюджетних коштів уже виходять за межі податкових правовідносин і належать до сфери бюджетного регулювання [22, с. 13–14].

У правовій науці, у зв'язку з посиленням тенденції до партнерства між державою та платниками податків, висловлюються протилежні позиції, які також заслуговують на увагу. С.В. Запольський зазначає, що монополія держави на статус уповноваженої істотно вихолощує правове регулювання, збіднює його, позбавляє можливості використання творчого потенціалу права [9, с. 126]. На думку

І.Л. Самсіна, саме податкове зобов'язання має розглядатися як комплексна категорія, як правовідношення, яке, з одного боку, витікає з однозначного імперативного веління держави, а з іншого – передбачає певну взаємність прав та обов'язків держави й платника податків, коли виконання зобов'язання з боку платника покладає на державу обов'язок використати зібрані кошти за призначенням [23, с. 38]. Але, відповідно до ПК України та Бюджетного кодексу України, суми надходжень від податків зараховуються до загального фонду бюджету без будь-якого цільового призначення, за винятком надходжень від зборів, які зараховуються до спеціального фонду бюджету, згідно зі ст. 15 Бюджетного кодексу України [24, ч. 3 ст. 15]. Учений також зазначає, що впровадження концепції податкового зобов'язання сприятиме кореляції імперативних велінь держави до платників щодо сплати податків і її обов'язків із раціонального й ефективного використання зібраних коштів. На нашу думку, цьому сприятиме впровадження концепції податкового зобов'язання [23, с. 38].

Звернімося до семантики слів «податковий обов'язок» і «податкове зобов'язання». Юридична енциклопедія визначає «обов'язок» через «зобов'язання»: обов'язок – одна з основних категорій етики, що виражає моральні вимоги, які для особи, класу, соціальної групи в конкретних соціальних умовах є внутрішньо прийнятними моральними зобов'язаннями [25]. Водночас визначає «обов'язок юридичний» як установлену законодавством та забезпечену державою міру необхідної поведінки зобов'язаного суб'єкта. Реалізується у формі як добровільного, так і примусового виконання й дотримання приписів правових норм. Тісно пов'язаний із суб'єктивними правами громадян. Порушення обов'язку юридичного тягне за собою застосування до винної особи юридичних санкцій [26]. Зобов'язання розглядається як правовідносини, відповідно до яких одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь іншої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання зобов'язання (ст. 151 Цивільного кодексу України). Особливість зобов'язальних правовідносин полягає в тому, що вони відображають динаміку цивільних прав та обов'язків. Залежно від підстави виникнення, усі зобов'язання діляться на договірні, що постають з угоди, домовленості сторін, та позадоговірні, що виникають незалежно від волі учасників, породжуються такими юридичними фактами, як заподіяння шкоди, безпідставне збагачення тощо [27].

Так, Словник української мови визначає зобов'язання як «1) поставлене перед собою завдання, обіцянка, які неодмінно повинні бути виконані; 2) грошовий позиковий документ» [28], а обов'язок як «1) те, чого треба беззастережно дотримуватися, що слід безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або виходячи з власного сумління; 2) певний обсяг роботи, сукупність справ, межі відповідальності і т. ін., що визначаються відповідним званням, посадою, родинним станом тощо» [29].

Висновки. Отже, з вищенаведених визначень убачається, що термін «зобов'язання», по-перше, використовується саме в цивільно-правових відносинах; по-друге, це поставлене перед собою завдання, що вказує на добровільний характер поняття «зобов'язання»; по-третє, зобов'язання має взаємний характер, тобто обидві сторони наділені взаємними правами й обов'язками. Водночас визначення обов'язку дають змогу побачити його спрямованість на задоволення публічного інтересу, а також забезпеченість примусом.

Проаналізувавши чинне законодавство, погляди вчених і семантику термінів «обов'язок» та «зобов'язання», вважаємо за доцільне використовувати в податково-правовому колі саме термін «податковий обов'язок», оскільки він повноцінно й усебічно відображає сутність податкових правовідносин і податкового адміністрування, у зв'язку з чим пропонуємо внести відповідні зміни в чинне податкове законодавство.

Список використаних джерел:

1. Податковий кодекс України : прийнятий 02.12.2010 р. № 2755-VI // Голос України. – 04.12.2010. – № № 229, 229–230. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
2. Карасева М.В. Финансовое правоотношение : [монографія] / М.В. Карасева. – М. : Норма, 2001. – 288 с.
3. Налоговое право стран Восточной Европы: общая часть: Беларусь, Польша, Россия, Словакия, Украина, Чехия / [М.В.Карасева, Д.М. Щекин]. – Wolters Kluwer Russia, 2009. – 320 с.
4. Винницкий Д.В. Основные проблемы теории российского налогового права : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.14 / Д.В. Винницкий. – Екатеринбург, 2003. – 436 с.
5. Агарков М.М. Предмет и система советского гражданского права / М.М. Агарков // Советское государство и право. – 1940. – № 8–9. – С. 52–72.

6. Братусь С.Н. Юридические лица в советском гражданском праве (понятие, виды, государственные юридические лица) / С.Н. Братусь // Ученые труды. – Вып. XII. – М. : Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1947. – 363 с.
7. Суханов Е.А. Гражданское право : [учебник] / Е.А. Суханов. – М. : БЕК, 2000. – 460 с.
8. Гражданское право. Часть 1 : [учебник] / под ред. Ю.К. Толстого, А.П. Сергеева. – М. : ТЕИС, 1996. – 784 с.
9. Запольский С.В. Дискуссионные вопросы теории финансового права / С.В. Запольский. – М. : РАП, Эксмо, 2008. – 160 с.
10. Кухар О.В. Співвідношення принципів консолідації та індивідуалізації при виконання податкового обов'язку : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / О.В. Кухар. – Х., 2006. – 208 с.
11. Кириченко В.В. Способи забезпечення виконання податкового обов'язку : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / В.В. Кириченко. – Ірпінь, 2005. – 202 с.
12. Онишко О.В. Організаційно-правові засади інституту регулювання податкового боргу : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / О.В. Онишко. – Ірпінь, 2010. – 231 с.
13. Кучерявенко М.П. Податкове право : [підручник] / М.П. Кучерявенко. – Х. : Право, 2013. – 536 с.
14. Пархоменко-Цироцианц С.В. Правова природа податкових правовідносин / С.В. Пархоменко-Цироцианц // Система фінансового права: проблеми теорії і правового регулювання : [монографія] / [Т.А. Латковська, Л.К. Царьова, С.В. Пархоменко-Цироцианц та ін.] ; за заг ред. С.В. Ківалова, Т.А. Латковської. – Одеса : Фенікс, 2011. – 236 с.
15. Дуравкін П.М. Забезпечення виконання податкового обов'язку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / П.М. Дуравкін. – Х., 2010. – 18 с.
16. Пархоменко-Цироцианц С.В. Правове регулювання оподаткування доходів фізичних осіб в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / С.В. Пархоменко-Цироцианц. – Одеса, 2005. – 191 с.
17. Саттарова Н.А. Принуждение в финансовом праве / Н.А. Саттарова ; под ред. проф. И.И. Кучерова. – М. : Юрлитинформ, 2006. – 392 с.
18. Боднарук Ю.В. Податкові провадження в Україні: теоретико-правові засади : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Ю.В. Боднарук. – Одеса, 2008. – 247 с.
19. Иванов А.Г. Правовая природа налогового администрирования : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.14 / А.Г. Иванов. – М., 2008. – 202 с.
20. Демин А.В. Налоговое право России : [учебное пособие] / А.В. Демин ; Федер. агентство по образованию ; Краснояр. гос. ун-т ; Юрид. ин-т. – Красноярск : РУМЦ ЮО, 2006. – 329 с.
21. Дуванський О.М. Примусові заходи, пов'язані з невиконанням обов'язку зі сплати податків та зборів : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / О.М. Дуванський. – Х., 2012. – 206 с.
22. Мінаєва О.М. Правове регулювання податкового обліку в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / О.М. Мінаєва. – Х., 2007. – 201 с.
23. Самсін І.Л. Співвідношення понять «податковий обов'язок» та «податкове зобов'язання» в законодавстві України // І.Л. Самсін // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 9(133). – С. 34–38.
24. Бюджетний кодекс України: прийнятий 08.07.2010 р. № 2456-VI // Голос України. – 04.08.2010. – № 143. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
25. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 4. – 1998. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://leksika.com.ua/17260217/ure/obovyazok>.
26. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 4. – 1998. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://leksika.com.ua/16400116/legal/obovyazok_yuridichniy.
27. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 2. – 1998. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://leksika.com.ua/10720713/legal/zobovyazannya>.
28. Словник української мови. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/zobov.jazannja>.
29. Словник української мови. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/obov.jazok>.

